

Отже, формування у молодших школярів уявлень про дисципліну потребує переосмислення методів і прийомів, які застосовуються у виховному процесі школи першого ступеня. Належний рівень шкільної дисципліни сприятиме підвищенню ефективності виховної діяльності вчителів, даватиме змогу забезпечити повноцінний розвиток правової культури дітей. У той же час дисципліна дозволить обмежувати, гальмувати нерозважливі дії та вчинки окремих школярів, тобто буде мати превентивне спрямування. Молодший шкільний вік є саме тим періодом особистісного становлення дитини, у якому слід формувати чіткі уявлення вихованців про дисциплінованість як «епіцентр» правової поведінки, що надалі зумовить успішне формування правової культури учнів у цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. Виховання волі і характеру: підручник для педагогів / Г. Ващенко. — К.: Школяр, 1999. — 385 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
3. Макаренко А. С. Понятие дисциплины в общей системе воспитания // Педагогические сочинения: в 8-ми т. / А. С. Макаренко. — К.: Радянська школа, 1976. — Т. 1. — С. 11–12.
4. Педагогический словарь / под ред. И. А. Каирова, Н. К. Гончарова, Н. Д. Кузьмина и др.: в 2-х томах. — М.: АПН РСФСР, 1960. — Т. 1. — 774 с.
5. Педагогическая энциклопедия / под ред. И. А. Каирова, Ф. Н. Петрова, А. И. Богомолова и др.: в 4-х томах. — М.: Советская энциклопедия, 1964. — Т. 1. — 832 с.
6. Родинно-сімейна енциклопедія / авт. кол.: В. М. Благінін, Н. І. Белкіна та ін.; за заг. ред. Ф. С. Арвата та ін. — К.: Богдана, 1996. — 438 с.
7. Рубинштейн С. Л. Избранные философско-психологические труды: Основы онтологии, логики и психологи / отв. ред. А. В. Брушлинский, В. А. Кольцова / С. Л. Рубинштейн. — М.: Наука, 1997. — 462 с.
8. Самаріна С. І. Шкільна дисципліна як педагогічна категорія / С. І. Самаріна // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. — Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця». — 2008. — Вип. 18. — 532 с.
9. Словарь-справочник по педагогике / авт.-сост. В. А. Мижериков; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. — М.: ТЦ Сфера, 2004. — 448 с.
10. Сухомлинський В. О. Вправління — один із методів виховання свідомої дисципліни / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: у 5-ти т. — К.: Радянська школа, 1977. — Т. 5. — С. 21–29.
11. Фельдштейн Д. И. Психология развивающейся личности / Д. И. Фельдштейн. — Москва-Воронеж, 1996. — 512 с.

УДК 37.013.42

Ольга ПОЛЯНОВСЬКА

КУРС «Я І УКРАЇНА» (ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА) — ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ ДІТЕЙ-СИРІТ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті вказується на необхідність використання потенціалу курсу «Я і Україна» (громадянська освіта) для здійснення профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу, визначаються ефективні засоби формування правової обізнаності.

В статье указывается на необходимость использования потенциала курса «Я и Украина» (гражданское образование) для осуществления профилактики правонарушений детей-сирот младшего школьного возраста в учебно-воспитательных заведениях интернатного типа, обуславливаются эффективные средства формирования правовой осведомленности.

In the article we denote the indispensability of using the course of studies «I and Ukraine» (civil education) for realization the measures for the prevention of orphan children of primary school age offences in the educational institution of boarding type.

Проблема сирітства залишається актуальною в нашому суспільстві. Зумовлено це великою кількістю чинників, зокрема економічною та політичною кризою, наркотичною й алкогольною залежністю батьків, низьким рівнем їхньої педагогічної освіченості,

відсутністю цілеспрямованої підготовки молоді до сімейного життя та ін. Ця категорія молодших школярів часто виявляє відхилення у поведінці, які зумовлені вихованням, що здійснювалось батьками до потрапляння дітей в інтернатний заклад. З метою уникнення подальшої деформації у розвитку особистості вихованців, що може виявлятися в наявності таких рис як впертість, грубість, брехливість, агресивність, забіякуватість, жорстокість, неправильній мотивації, які в подальшому можуть призвести до вчинення злочину, варто здійснювати ранню профілактику правопорушень. Найбільш ефективним для реалізації її завдань, на наш погляд, є курс «Я і Україна» (громадянська освіта).

Різноманітні аспекти проблеми профілактики правопорушень серед дітей висвітлені у працях науковців. Напрями профілактичної діяльності визначають О. Казачінер, В. Лютий, В. Оржеховська, Т. Прітченко; на необхідність ранньої профілактики правопорушень у своїх наукових доробках звертають увагу І. Козубовська, Т. Колесіна, В. Сагарда, Г. Товканець; вплив сім'ї як важливу умову деформації особистості та сприяння схильності до правопорушень досліджували М. Алемаксін, Л. Веремій, І. Данченко, О. Єфременко, Л. Степаненко та ін.

Проблема профілактики правопорушень серед дітей розглядається на державному рівні, підтвердженням чого є наявність загальнодержавних програм, зокрема «Профілактика злочинності на 2006–2011 роки». Однією з головних причин виникнення правопорушень серед дітей-сиріт науковці визначають формалізм в організації профілактичної діяльності.

Мета статті полягає у розкритті ефективних засобів профілактики правопорушень дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Сучасна школа-інтернат покликана створити умови, які б сприяли подоланню негативних стереотипів, що склалися у свідомості й поведінці учнів, формувати в них належне ставлення до себе і до інших людей, до предметного світу, різних видів діяльності, до суспільства й суспільних явищ, забезпечувати їхній саморозвиток і досягнення високого рівня моральної вихованості [1].

Профілактика правопорушень вимагає осмислення змісту виховної роботи в школі з метою уникнення формалізму та досягнення оптимального результату. У роботі, пов'язаній із профілактикою правопорушень, велика роль має належати правовій інформованості. Утім зауважимо, що лише наявність правових знань не призведе до сформованості умінь та навичок правомірної поведінки. Часто учні здійснюють вчинки, які виходять за межі загальноприйнятої норми, лише тому, що не мають досвіду позитивної поведінки. Курс «Я і Україна» (громадянська освіта) містить багато інформації, спрямованої на формування правової обізнаності школярів та вміння себе поводити в різних життєвих ситуаціях, але ефективність її використання залежить від таких факторів: педагогічної майстерності вчителя, інтересу учнів до процесу навчання, стилю спілкування в системі учень-учитель, учитель-учень, учень-учень.

На важливість засвоєння та усвідомлення правових знань вказував С. Кушнар'єв, назвавши правову неграмотність, невміння діяти відповідно до вимог закону, які сприймаються дітьми формально, достатньою мірою не усвідомлюються як загальнообов'язкові правила поведінки, основними причинами вчинення злочину учнями. Не випадково, що 70,4 % неповнолітніх, засуджених на момент вчинення злочину не задумувалися про відповідальність, очевидно, вважаючи, що закон — не для них; 14,2 % — знали про відповідальність і усвідомлювали, що понесуть покарання; 8,1 % — знали про відповідальність, але сподівались її уникнути; 4 % — вважали, що за це діяння не будуть притягнуті до кримінальної відповідальності; 3,3 % — вважали, що покарання буде незначним [3].

Ми поділяємо думку А. Яворського, який вважав, що вчинки молодших школярів зазвичай провокуються найближчими мотивами. Досвід підтвердив, що більшість учнів 1–2-х класів із цікавістю сприймають все нове, чого вчать у школі. Звідси впливає один із мотивів дисциплінованої, правомірної поведінки — прагнення дитини бути хорошим школярем [7]. Здебільшого в початковій школі оцінює дії учнів насамперед учитель, і його

авторитет є досить сильним. Систематично оцінюючи учня з негативного боку, він формує в нього відразу до себе, до навчального процесу, до школи загалом. Саме тому ефективність профілактичної роботи залежить від рівня кваліфікації тих працівників, які залучаються до неї. Сучасний учитель має бути не лише обізнаний, але й творчий, здатний ефективно вирішувати проблемні ситуації, що виникають у процесі формування особистості дитини.

Здійснюючи правове виховання учнів при вивченні курсу «Я і Україна», педагог має опиратися на емоційно-образний характер пізнання. Відсутність такого процесу утруднює засвоєння знань, робить навчання нецікавим і непривабливим, що сприяє вияву активності шляхом негативних вчинків, порушення дисципліни.

Окрім цього, часто вчителі обирають авторитарний стиль спілкування, особливо в інтернатних закладах, оскільки така манера побудови комунікативних зв'язків здається найбільш прийнятною для втримання дисципліни у класі. Ми є прихильниками зміни стилю спілкування на більш демократичний. Вчитель-гуманіст, який поважає, любить дитину, знає її інтереси, можливості, недоліки, нахили і дає змогу позитивно виявити себе, своїм прикладом виховує гуманну людину. Демократичний стиль спілкування у процесі навчання сприяє «розкриттю» дитини, бо вона вже не має страху перед вчителем за помилку, прагне виправдати його довір'я, знайти істину. Це сприяє підвищенню інтересу до навчання, якісному засвоєнню матеріалу [5].

Профілактику правопорушень дітей-сиріт при вивченні курсу «Я і Україна» потрібно здійснювати систематично на основі таких педагогічних принципів: вивчати учня і тенденції його розвитку такими, якими вони є в дійсності, не допускаючи вуалювання, програмувати корекцію і усунення негативних впливів на нього; спираючись на позитивні риси та якості школяра, розвивати його різнобічні інтереси і передусім інтерес до навчання, громадського життя, праці; поважати, захищати права та інтереси неповнолітніх [2].

Розглянемо основні засоби ефективного здобуття учнями правових знань на уроках громадянської освіти, зокрема підручник, наочні засоби навчання, діалог.

Підручник з інтегрованого курсу «Я і Україна», авторами якого є Т. Байбара та Н. Бібік, рекомендований Міністерством освіти і науки України для використання при вивченні курсу громадянської освіти.

Матеріал підручників «Я і Україна» для 3 та 4 класів забезпечує реалізацію змістових ліній Державного стандарту початкової загальної освіти. Назви розділів збігаються із назвами концентричних ліній, але у підручнику для 3 класу окремо не виділяється розділ «Громадянські права та обов'язки», хоча весь необхідний матеріал міститься у книзі. Це частково порушує логіку змісту.

Текстове наповнення підручника — це матеріал, необхідний для формування свідомого громадянина, патріота зі стійкими моральними переконаннями, правовою обізнаністю, людини зі шляхетними особистісними якостями і рисами характеру, світоглядом та способом мислення, почуттями, вчинками і поведінкою, спрямованими на саморозвиток. Інформаційна частина підручника насичена матеріалами про права і обов'язки громадянина, батьків, дітей. Навчальні тексти, крім пізнавального, мають значне виховне навантаження: формують у молодших школярів найбільш значущі для українського народу цінності (патріотизм, державотворчість, соціальну справедливість, первинність духовного щодо матеріального, природолюбство, людинолюбство, взаємоповагу), виховують у дитини власне «Я», віру у свої сили, талант, здібності; виховують гуманну, творчу, соціально активну особистість, здатну бережливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності. Зокрема акцент на правовому вихованні робиться у таких текстах: «Маленька Україна чи велика?», «Людина — частина природи», «Ввічливість. Щедрість і жадібність», «За що шанують українців», «Настанови матері Терези», «Совість лікує». Вдало змальовано своєрідність спілкування дітей з представниками різних поколінь. Вправи у підручнику розроблені таким чином, що дозволяють застосувати теоретичні знання для набуття практичних умінь і навичок, показують зв'язок їх з життям, що дуже важливо. Вправи не можуть проводитися тільки на

заняттях, їх треба використовувати у повсякденному житті школи, класу. Діти мають знати, що правила, вивчені на заняттях, стають для них обов'язковими [7].

У підручнику містяться завдання, які спрямовані на забезпечення міжсуб'єктності спілкування, моделювання культурних і статево-рольових стандартів поведінки: вправа «Добери слово» — робота в парах; вправа «Розкажи про себе» — робота в парах; вибери роль, яка тобі до душі, а яка дається важко; запитання і завдання, що спрямовують учнів на активну пізнавальну діяльність, сприяють розвитку мислення, спостережливості, самостійності, активності: започаткуйте проект «Наш клас»; зробіть у класі виставку улюблених книжок; складіть правила поведінки, які б ви хотіли адресувати учням далекого майбутнього; зберіть бібліотеку книжок про видатних людей. Крім цього, у підручнику вміщено багато текстів у формі діалогу, що дає змогу розіграти запропоновані ситуації в особах, придумати іншу кінцівку, інший хід подій (наприклад, такі як: «Де справжнє «Я», автор І. Оні (4 клас); «Байдужість» автор В. Сухомлинський (4 клас); «Три пари брудних туфель», автор С. Могилевська (3 клас) та ін.). Книга насичена текстами, спрямованими на правову інформованість учнів. Отже, підручник є незамінним засобом навчання в початковій школі, що має значний потенціал для здійснення важливої умови профілактики-правопорушень молодших школярів в інтернатних закладах — формування правової обізнаності.

Програма з громадянської освіти передбачає реалізацію принципу наочності навчання. Засоби наочності використовуються на всіх етапах процесу навчання: при вивченні нового матеріалу, закріпленні знань, формуванні вмінь і навичок, перевірці засвоєного матеріалу. Особливе місце серед наочного матеріалу займають ілюстрації. Вони допомагають яскравіше висловити свою думку-тезу, «оживити» розповідь. Самі ілюстрації розвивають інтерес, акцентують емоційні переживання вчителя та учнів — задоволення, радість, прикрість, розуміння та ін.

Вивчаючи у 4 класі твори «Настанови матері Терези», «Радість життя», необхідно використовувати ілюстративний матеріал. Перед вивченням нового вчитель на дошці вивішує ряд ілюстрацій змістовного, повчального, емоційного характеру. На одній передається радість, успіх, задоволення; на іншій — сум, тривога, відчай. Діти аналізують кожну ситуацію, яка зображена. Вони намагаються виявити причину того чи іншого настрою; з'ясувати, порушення яких норм поведінки могло призвести до таких наслідків. Звідси висновок: життя — це боротьба; життя — це любов; життя — це краса; життя — це можливість! Чому життя таке різне? Діти відшуковують відповіді на поставлене питання; формулюють свої питання до кожного твердження.

При вивченні курсу «Громадянська освіта» в початковій школі значення такого засобу навчання як слово вчителя дещо втрачається. Навчальний процес може ефективно здійснюватись лише при переході його в діалог, тому що ця дисципліна передбачає вивчення правових понять, а вони є абстрактними і розуміння їх можливе лише за умови активної мовленнєвої взаємодії.

Діалог у навчанні (за С. Гончаренком) — це форма педагогічної взаємодії учителя-учня (учня-учня) в умовах навчальної ситуації, у ході якої відбувається інформаційний обмін, взаємний вплив і регулюються стосунки. Специфіка навчального діалогу визначається цілями, обставинами та умовами взаємодії [6].

Можна використати такі завдання для побудови діалогу в системі спілкування «вчитель-учень»:

— Хто з однокласників подорожував Україною? Де побував? Що цікавого дізнався про Україну? Чи знаєте ви сусідів нашої держави? (Тема «Маленька Україна чи велика?», 3 клас).

— Що для тебе в цьому тексті виявилось новим? Що, на твою думку, треба робити учням, аби і їм, і вчителів працювалося і думалося легко та вільно? Доведи. Якби тобі довелося опинитися на місці вчителя, яким би ти був? (Тема «Здрастуй, школо!», 3 клас).

— Які в тебе плани на майбутнє? Ким ти хочеш стати? Чому? А що для цього треба

вміти і знати? Яким бути? (Тема «Яким бути?», 3 клас).

— На яку людину ти хочеш бути схожим за зовнішністю? Чому? Опиши цю людину — справжню або вигадану. Що тобі треба зробити, аби бути схожим на цю людину? (Тема «Зовнішність», 3 клас).

Учням можна запропонувати відповідні завдання для побудови діалогу в системі спілкування «учень-учень»:

— Обговоріть питання: Чому не треба робити будь-якої шкоди собі й іншим? Кращі думки запишіть на аркуші паперу, вказавши їх автора (вашого однокласника), та прилаштуйте цей аркуш у класі на видному місці (Тема «Радість життя», 4 клас).

— Обговоріть ситуацію. Подумайте, як її виправити, що можна порадити дітям, аби про них сказали: вони культурні, тактовні, виховані (Тема «Про культуру зблизька», 4 клас).

— Обговоріть, що може трапитися, якщо:

- залізти в чужу машину, щоб подивитися, яка вона;
- кинути камінь у вікно трамвая чи поїзда;
- розмалювати графіті під'їзд свого будинку;
- стояти на варті, поки друзі в кіоску крадуть дискети (Тема «Про правопорушення», 4 клас).

Такі діалоги можна використовувати на етапі закріплення знань або на підсумковому уроці.

На нашу думку, головне в правовому вихованні — навчити учнів самостійно аналізувати факти і явища суспільного життя, поєднувати знання прав із умінням їх дотримуватися, реалізовувати, робити правильний вибір у складних життєвих ситуаціях, а також показати, які наслідки проступків, розкрити всю їх небезпеку для суспільства, держави, окремих громадян; провести паралель між інтересами особи та наслідками її діяльності [4].

У навчально-виховних закладах інтернатного типу при викладанні курсу «Я і Україна» необхідно обрати ефективні засоби, які сприятимуть здійсненню профілактики правопорушень та врахуванню важливої умови її реалізації — формування правової обізнаності. З цією метою потрібно осучаснити й удосконалити рівень професійної підготовки педагогів. Вивчення курсу має складатися як із теоретичної, так і з практичної складових.

Подальші дослідження проблеми профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку при вивченні курсу «Я і Україна» передбачають аналіз правових знань, які діти отримують у результаті його проходження, та визначення чіткої системи засобів для здійснення правової інформованості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вугрич В. П. Засоби подолання відхилень у моральному вихованні учнів шкіл-інтернатів / В. П. Вугрич // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді): зб. наук. праць. — К.: Віра інсабіт, 2001. — Кн. II. — С. 107–110.
2. Демиденко Т. П. Організація системи профілактики правопорушень серед школярів / Т. П. Демиденко, Л. Г. Семезенко / Сучасні підходи та моделі розв'язання проблеми попередження правопорушень, наркоманії серед учнівської і студентської молоді: зб. наук. статей та матеріалів передового досвіду. — К.: ІЗІН, 1997. — С. 75–78.
3. Кушнар'ов С. Причини та умови розвитку злочинності неповнолітніх / С. Кушнар'ов // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2008. — № 1. — С. 47–53.
4. Правонарушение несовершеннолетних и их предупреждения / науч. ред. Б. Волков, М. Лысов. — Казань: изд-во ун-та, 1983. — 151 с.
5. Троцько В. Г. Можливості навчально-виховного процесу щодо запобігання девіантної поведінки молоді / В. Г. Троцько, І. М. Трубавіна / Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: матеріали методичного семінару Академії педагогічних наук України. — К., 1998. — С. 266–271.
6. Український педагогічний словник / уклад. С. Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
7. Яворський А. Педагогічні умови формування свідомої дисципліни у сучасних молодших школярів / А. Яворський // Педагогічна думка. — 2004. — № 4. — С. 17–23.